

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Funkce a význam synagogy

The role and significance of a synagogue

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

ThDr. Pavla Damohorská, Th.D.

Autor:

Jindřiška Rosenbaumová

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně, s použitím uvedených pramenů a literatury. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 30. června 2008

Jindřiška Rosenbaumová

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce ThDr. Pavle Damohorské za její cenné rady a připomínky.

Dále děkuji své rodině za jejich podporu při studiu.

Anotace

Bakalářská práce „Funkce a význam synagogy“ pojednává o vybraných synagogách v Čechách. Stručně popisuje jejich historický vývoj, exteriér a interiér, architekturu a současné využití. V úvodní části je obecně vysvětlen pojem synagoga, historické a sociální pozadí jejich vzniku a jejich význam. Další kapitoly se pak věnují jednotlivým budovám, zvolených dle jejich významu a zajímavosti, jsou zde připomenuty i jejich pověsti a legendy a zmíněni někteří slavní rabíni, kteří v nich působili. Práce se týká především těchto synagog: Staronová synagoga, Pinkasova synagoga, Španělská synagoga a Jeruzalémská synagoga. Každá z nich je něčím unikátní. Na závěr je stručně shrnut osud ostatních synagog, z nichž některé bohužel už dnes neexistují.

Práce by měla upozornit čtenáře na tyto pozoruhodné stavby a posloužit mu jako průvodce a pomůcka při jejich objevování.

Annotation

Bachelor's work „The role and significance of a synagogue“ tells the reader about few selected synagogues in Bohemia. It describes their historical advancement concisely, their exterior and interior and how they are used in the present. In the first chapter I am explaining the term synagogue, the historical and social background of their time and their significance. In next chapters I talk more about the few I selected because of their importance and I am also reminding the reader about the legends attached to them and the rabbis who used to work there. I focused especially on these synagogues: Old-New synagogue, Pinkas' synagogue, Spanish synagogue and Jerusalem synagogue. Each of these is unique in some way. In the last part of the work I am talking about other synagogues in our country; unfortunately some of them do not exist anymore.

The work should draw the reader's attention to these buildings and it serves him/her as a guide and help while visiting the synagogues.

Klíčová slova

- synagoga
- historie
- architektura
- židovský
- památka

Keywords

- synagogue
- history
- architecture
- Jewish
- monument

Obsah

OBSAH	6
ÚVOD	8
1. STRUČNÝ HISTORICKÝ VÝVOJ ŽIDOVSKÉHO OSÍDLLENÍ	9
2. SYNAGOGA	16
2.1 První synagogy	16
2.2 Exteriér synagogy	17
2.2.1 Architektonické rysy	17
2.3 Interiér synagogy	18
2.3.1 Základní rysy interiéru	18
2.3.2 Tradiční uspořádání interiéru	19
2.3.3 Výzdoba interiéru	19
2.3.4 Zimní modlitebny	20
2.3.5 Synagoga – víceúčelová stavba	20
2.3.6 Historické a sociální důsledky	20
3. PRAŽSKÉ SYNAGOGY	21
3.1 Nejstarší pražské synagogy	21
3.2 Staronová synagoga	22
3.2.1 Nejstarší evropská synagoga	22
3.2.2 Název Staronová synagoga	22
3.2.3 Pověsti a legendy	23
3.2.4 Architektura Staronové synagogy	24
3.2.5 Exteriér Staronové synagogy	24
3.2.6 Interiér Staronové synagogy	25
3.2.7 Výzdoba Staronové synagogy	26
3.2.8 Uspořádání	28
3.2.9 Duchovní atmosféra	29
3.2.10 Slavní rabíni	30
3.2.11 Rekonstrukce a opravy	31
3.3 Pinkasova synagoga	31
3.3.1 Stavební činnost	31
3.3.2 Soukromá modlitebna	31
3.3.3 Exteriér synagogy	32
3.3.4 Interiér synagogy	33
3.3.5 Rekonstrukce synagogy	33
3.3.6 Učenci mystiky a kabaly	34
3.3.7 Archeologické nálezy a nástěnné nápisy	34
3.4 Synagogy v období emancipace	35
3.4.1 Historické změny	35
3.5 Španělská synagoga	36
3.5.1 Umístění synagogy	36
3.5.2 Reformní bohoslužba	36
3.5.3 Exteriér a interiér	37
3.5.4 Přestavba a rekonstrukce	39
3.6 Jeruzalémská synagoga	39
3.6.1 Architektonické plány	40
3.6.2 Stavební sloh	40
3.6.3 Rekonstrukce	42

3.7 Osud pražských synagog	42
4. MIMOPRAŽSKÉ SYNAGOGY	44
4.1 Velká synagoga	44
4.1.1 Architektonický plán	45
4.1.2 Exteriér a interiér	45
4.1.3 Události po II. světové válce	47
4.1.4 Rekonstrukce a slavnostní otevření	47
4.2 Liberecké synagogy	48
4.2.1 Židé na Liberecku	48
4.2.2 První liberecká synagoga	50
4.2.3 Stavba smíření	51
ZÁVĚR	54
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	55
1. Použitá literatura	55
2. Slovníky a encyklopedie	56
3. Elektronické dokumenty	56
SEZNAM PŘÍLOH – OBRÁZKŮ V TEXTU	56

Seznam použitých biblických zkratk

Jr	Jeremjáš
Ez	Ezechiel
Ž	Žalmy
Iz	Izajáš
Ex	Exodus

Úvod

Téma „Funkce a význam synagogy“ jsem si vybrala, protože se o něj zajímám již od střední školy. Bakalářská práce má zmapovat významné pražské synagogy a další synagogy, které jsou nábožensky činné.

Práce je určena především studentům středních škol, které se tímto tématem zabývají v povinně volitelných seminářích a dějepisu. Vycházela jsem ze své vlastní zkušenosti, protože když jsem studovala střední pedagogickou školu v Berouně, kde jsme se v historickém semináři a občanské nauce zabývali židovskou tematikou, neměli jsme z čeho čerpat.

Snažila jsem se, aby práce byla stručná a srozumitelná, proto jsou kapitoly krátké a vystihují nejdůležitější události. Výběr popisovaných synagog jsem provedla dle svého uvážení. Původně jsem chtěla vybrat pouze ty synagogy, v nichž se konají pravidelné bohoslužby, ale později jsem dospěla k názoru, že popíšu spíše ty synagogy, které nejsou tolik turisticky navštěvované, jako je Španělská a Jeruzalémská a nejznámější synagogy, jako je Staronová a Pinkasova. Mimopražské synagogy jsem vybrala pouze plzeňskou Vysokou synagogu, jenž patří mezi největší synagogy na světě a Stavbu Smíření z Liberce, která mě okouzila svou architektonickou originalitou a která patří mezi benjamínky synagog v Čechách.

1. Stručný historický vývoj židovského osídlení

Židé se v prostoru střední Evropy trvale usídlovali od 10. století jako cizí obchodníci a kupci zajišťující v tehdejší společnosti veškerý dálkový obchod. Nejstarším písemným dokladem o jejich pobytu v Čechách je zpráva židovského kupce a člena diplomatického poselstva Abrahama ben Jakoba, řečeného al-Israili, který v letech 965-966 navštívil Prahu a zanechal svědectví o přítomnosti židovských obchodníků v tomto městě. Do konce II. Století žili na českém území Židé jako svobodní lidé a živili se dálkovým obchodem. Jejich postavení se zhoršilo v souvislosti s křížáckými válkami na konci II. století a zejména se zákazy, kodifikovanými IV. lateránským koncilem, který se konal roku 1215: Židé museli bydlet odděleně od křesťanů, museli nosit zvláštní označení k okamžitému rozlišení, nesměli se živit zemědělstvím a většinou řemesel, styky mezi křesťany a Židy byly zakazovány. K obživě jim tak zůstal obchod, a to nejen věcmi, ale i obchod finanční, neboť křesťanská církev zakazovala svým věřícím půjčování peněz na úrok. Od 13. století nejprve v královských městech, později i v poddanských městech vznikaly oddělené židovské ulice nebo čtvrtě, v nichž byly židovské domy soustředěny.¹

V důsledku těchto omezení se postavení Židů v křesťanské společnosti ve 13. století zcela změnilo, stali se zvláštní skupinou obyvatel zatlačovanou na okraj společnosti, byli přímo podřízeni panovníkovi jako služebníci královské komory - servi camerae regiae. Panovník jim zajišťoval pobyt a ochranu. Vybírání poplatků, které za tuto ochranu Židé museli platit, bylo výhradním právem tzv. regálem krále. Statuta Judaeorum vydaná Přemyslem Otakarem II. v polovině 13. století definovala uvedené právní postavení Židů od středověku v podstatě až do 19. století a byla potvrzována českými panovníky po celá staletí.²

Do dějin českých Židů se neblaze zapsaly události z doby Václava IV. – v Praze roku 1389 došlo k pogromu, v jehož průběhu bylo vyvražděno údajně více než 3000 Židů; jednalo se o největší pogrom v dějinách českých Židů až do nástupu nacistické okupace.

Zásadním zlomem v 15. století a na počátku 16. století bylo vypovězení Židů z královských měst s výjimkou Prahy a Kolína a v důsledku toho došlo ke stěhování

¹ Židovské památky Moravy a Slezska (Klenovský J.)

² Židovské památky Čech (Rozkošná B., Jakubec P.)

Židů do menších poddanských měst a na šlechtická panství. Stavovský spor šlechty a měst vedl v 16. století ke dvojímu pokusu o vypovězení Židů z českého království (1541 a 1557).

Období druhé poloviny 16. století a počátku 17. století je chápáno jako „zlatý věk“ dějin českých Židů. Hlavním centrem vzdělanosti byla Praha. V této době patřila k nejvýznamnějším rodinám pražské židovské obce rodina Hořovských. Ješaja Helevi Hořovský je znám jako mecenáš nejstarších pražských hebrejských tisků a jeho syn Aron Mešullam Hořovský byl mimo jiné stavebníkem okázalé Pinkasovy synagogy. V Praze byla založena roku 1512 nejstarší hebrejská tiskárna na sever od Alp, jejíž první tisky vynikají pozoruhodnou typografickou úpravou a výzdobou. Tiskárna byla v činnosti až do 18. století a působila při rozšíření hebrejského knihtisku v dalších městech střední Evropy. Rabín Eliezer Aškenazi (1512-1586) založil roku 1564 v Praze pohřební bratrstvo, které se stalo významnou sociální institucí ghetta.³

Představitelem Židovského města v období renesance se stal jeho primas Mordechaj Maisel (1528-1601), dvorní Žid a finančník Rudolfa II., s jehož jménem je spojena mimo jiné stavba židovské radnice, Vysoké a Maiselovy synagogy i založení pražské talmudské školy a špitálu. Nejvýznamnějším reprezentantem duchovního života židovské obce byl však Jehuda Liva ben Becalel, zvaný rabi Löw, v hebrejských pramenech známý pod akronymem Maharal (1512-1609). V letech 1553-1573 působil jako moravský zemský rabín v Mikulově, ale většinu svého dalšího života strávil v Praze jako rektor zdejší vysoké talmudské školy, která za jeho vedení nabyla širokého vřehlasu. Důstojným nástupcem rabího Löwa jako vrchního pražského rabína se stal oblíbený kazatel Šelomo Efraim Luntschitz (1550-1619) a po něm Jom Tov Lipman Heller Wallerstein (1579-1654), pokládáný za Löwova hlavního pokračovatele. O netradiční vědecké poznání usiloval matematik, astronom a první novověký židovský historiograf David Gans (1541-1613), který se stýkal i s předními uenci na rudolfinském dvoře. Zajímavou osobností byl také lékař, filosof a astronom Josef Šelomo Delmedigo z Kandie (1591-1655), žák Galilea Galileiho na univerzitě v Padově, který v Praze strávil poslední léta svého života.⁴

Konec rozkvětu světského i náboženského vzdělávání přinesla třicetiletá válka, v jejímž průběhu došlo k migraci Židů - začali se usazovat v nových městech a obcích. Kolem poloviny 17. století se na české území začali stěhovat Židé prchající z Polska,

³ Židovské památky v Čechách a na Moravě (Fiedler J.)

⁴ Židovské památky v Čechách a na Moravě (Fiedler J.)

Litvy, Běloruska a Ukrajiny před hordami Bohdana Chmelnického, z Uher před Turky a též Židé vypovězení z Vídně a Dolních Rakous. Posílené venkovské obce usilovaly o získání samostatného zastoupení a konkrétního výsledku dosáhly roku 1654. Tehdy Zemské židovstvo získalo uznání jako samostatná správní jednotka s celou řadou pravomocí, mimopražští Židé měli i svůj zemský rašínat. Do té doby totiž za všechny židovské náboženské obce v Čechách vyjednávala pouze židovská náboženská obec pražská. Úřad zemského rabína byl oficiálně zrušen roku 1749 a následně byly židovské obce v regionech zastupovány krajskými rabíny.⁵

V důsledku zvýšení počtu Židů v Čechách byla vydávána různá omezující nařízení, kvůli kterým je následující období označováno jako období úředního antisemitismu. Je spojeno zejména se jmenováním tzv. redukční komise, která měla provést soupis Židů v Praze a poté i v dalších městech a navrhnout opatření ke snížení počtu Židů v Čechách. Roku 1724 bylo provedeno plošné sčítání Židů na celém území Čech – mimo Prahu žilo v Čechách ve 168 městech a 672 vsích kolem 30 000 Židů. Na jeho základě byl roku 1726 vydán tzv. Familiantský zákon, který omezoval počet židovských rodin v Čechách na maximálně 8 541, nadále se směl oženit jen nejstarší syn v rodině. V témže roce byl vydán ještě tzv. Translokační reskript, který zakazoval Židům bydlet rozptýleně mezi křesťany - židovské domy musely být soustředěny v jedné ulici nebo čtvrti, která byla dostatečně vzdálená od kostelů a míst, kudy procházela křesťanská procesí.⁶

Největší pohromu pak představovalo vypovězení Židů z Českého království roku 1744, jejich návrat zpět roku 1748 podmínila Marie Terezie placením pravidelné roční tzv. toleranční daně.

Teprve období osvícenství za vlády Josefa II. (1780-1790) přineslo výrazné změny v dosavadní struktuře celé společnosti. Rozvoj obchodu, nové formy výroby a právní i sociální reformy začaly vytvářet podmínky také pro to, aby se na ekonomickém a kulturním životě společnosti podíleli v širší míře i Židé. Josefínské reformy obsahovaly vedle formálního zrovnoprávnění judaismu s ostatními konfesemi také zrušení povinnosti zvláštního označení Židů, povolovány židovskému obyvatelstvu věnovat se bez omezení obchodní činnosti, řemeslné výrobě i zemědělství, a zejména vyzývaly k zakládání továrních provozů.

⁵ Na křižovatce kultur (Bergerová N.)

⁶ Židovské památky v Čechách a na Moravě (Fiedler J.)

Nejvýznamnější změny pro židovské obyvatelstvo však přinesly reformy v oblasti vzdělávání, protože povolovaly židovským studentům navštěvovat všechny druhy domácích vyšších škol a při větších židovských obcích podporovaly zakládání vlastních škol s výukou němčiny, matematiky, zeměpisu a mravů. Již za pět let po vydání reforem navštěvovalo 25 nově zřízených židovských škol 559 dětí a dalších 278 dětí navštěvovalo státní základní školy ve více než 50 různých místech. Snaze vlády o germanizaci ve všech oblastech správy odpovídalo také nařízení vyžadující, aby obecní záznamy a obchodní knihy byly vedeny výhradně v němčině, v roce 1787 bylo navíc nařízeno, že Židé musí přijmout stále německé příjmení a vybrat si osobní jméno ze seznamu 109 povolených mužských a 35 ženských jmen.

Nové zákony sice ulehčovaly zařazení Židů do civilní společnosti, na druhé straně však podstatně omezovaly tradiční autonomii židovských obcí. Od roku 1783 bylo židovské obyvatelstvo podřízeno novému všeobecnému veřejnému soudnictví a vlastní židovský soud se nadále zabýval pouze otázkami náboženskými a právem manželským. Josefínskými reformami však nebyl zrušen numerus clausus, ani omezení týkající se přikázaného místa pobytu a zvláštní židovské daně. Josefínské reformy shrnoval a doplňoval Židovský systemální patent ze 3.8.1797, podle něhož bylo domovské právo Židů omezeno na místa, kde žili již v roce 1725. Židé se mohli vyučit a věnovat jakémukoliv povolání s výjimkou pronájmů hostinců, vinopalů a mlýnů. Kde toho bylo třeba, mohli s úředním povolením zřizovat nové synagogy a modlitebny. Dále byla požadována povinná návštěva německých základních škol, jejichž ukončení bylo nutné pro uzavření manželství, rabíny se mohli stát pouze osoby, které obsahovaly kurs filosofie, práva a etiky na domácí univerzitě. Výše židovských daní byla roku 1799 v Čechách stanovena na 216 000 zlatých.

Až revoluční události roku 1848 přispěly k zlepšení postavení českých Židů: byl zrušen Familiantský zákon, Translokační reskript a toleranční daň, úplná rovnoprávnost včetně volebního práva byla Židům přiznána roku 1867. Židé se mohli svobodně stěhovat do větších obchodních center a měst, která jim do té doby pobyt na svém území zakazovala. V důsledku takového stěhování došlo ke vzniku nových židovských náboženských obcí na venkově. Základní jednotkou židovské pospolitosti totiž byly židovské náboženské obce, jejichž počet se v průběhu staletí měnil. Nejsilnější byla

židovská komunita v Čechách na konci 19. století: roku 1880 tu bylo přihlášeno 94 522 Židů a roku 1890 pak 94 479 Židů.⁷

Řada Židů se po plném zrovnoprávnění začala zapojovat do hospodářského, průmyslového i kulturního života společnosti – podíleli se na zakládání továren (např. členové rodiny Kolbenů založili pozdější ČKD v Praze, papírny ve Větrní byly založeny rodinou Spirů, sirkárny v Sušici rodinou Fürthů, sklárna v Karlových Varech rodinou Moserů), ze spisovatelů a básníků jsou proslaveni např. česky píšící Vojtěch Rakous, František Gellner, Karel Poláček, František Langer, Jiří Langer, Richard Werner, Egon Hostovský, Jiří Orten a další, z německy píšících Franz Kafka, Max Brod, Oskar Baum a další, jako malíři se proslavili Leopold Pollák, Adolf Kohn, Robert Guttman a další, hudební skladatelé Gustav Mahler, Ervin Schulhof a Hans Krása nebo sólista Národního divadla Hanuš Thein.

Na konci 19. století se objevují na celém území Čech antisemitické bouře, současně se formuje sionistické hnutí, jehož členové v Čechách souběžně vyvíjeli aktivity vedle zástupců německo-židovského a česko-židovského asimilačního hnutí.

Nejlepší podmínky k všestrannému rozvoji nejrůznějších aktivit měli Židé v Čechách v období první Československé republiky, která uznávala židovskou národnost. Tehdy se Židé prosazovali i v politickém životě, Židovská strana ve volbách 1929 a 1935 získala po dvou parlamentních křeslech v Národním shromáždění. K nejznámějším politikům židovského původu patřil Adolf Stránský, zakladatel Lidových novin. Praha a Karlovy Vary byly místem konání mezinárodních sionistických kongresů (1921, 1923 a 1933).

Prvním krokem k vyhubení většiny českých Židů bylo připojení pohraničních území k německé říši po Mnichovské dohodě – vzhledem k tomu, že tam ihned začaly platit Norimberské zákony, tamních asi 25 000 Židů ztratilo občanská práva a postupně se stěhovali do vnitrozemí, případně do zahraničí. V průběhu Křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 byla v okupovaném pohraničí vypálena řada synagog a obchodů, mnoho židovských hřbitovů bylo zdevastováno. Krátce po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava byla vydávána nejrůznější nařízení omezující Židy. Zprvu se týkala možnosti výkonu povolání a židovského majetku: 29. března 1939 okupační úřady zakázaly jakékoli změny v hospodářských podnicích s majetkem pokládaným byť jen zčásti za židovský, následné nařízení říšského protektora von Neuratha o židovském majetku

⁷ Židovské památky Čech (Rozkošná B., Jakubec P.)

z 21. června 1939 tuto skutečnost potvrdilo a kromě toho znamenalo skutečný začátek uvádění norimberských protižidovských zákonů do praxe. Posledním stupněm hospodářské protižidovské politiky bylo nařízení říšského protektora o vyřazení Židů z hospodářského života z 26. ledna 1940. Následovaly snahy o izolaci Židů od ostatního obyvatelstva: Židé měli např. zakázán vstup na některá náměstí nebo do některých ulic, dále do většiny kaváren a restaurací, do veřejných parků, plováren a lázní, do divadel, kin a na sportovní utkání, Židům byla omezena nákupní doba i úřední doba na úřadech, poštách a v bankách. Židé museli odevzdat radiopřijímače, telefonní přístroje, jízdní kola, šicí stroje, gramofony, lyže i domácí zvířata. Židé se nesměli svobodně stěhovat ani cestovat, vzdělávat, od září roku 1941 museli být všichni Židé starší šesti let označeni Davidovou hvězdou s nápisem Jude.

Konečným cílem nacistů bylo Židy vyvraždit. Poprvé byli čeští Židé posíláni do transportů v říjnu a listopadu roku 1941. Tehdy bylo 5 000 pražských Židů odvezeno do Lodže a zde nebo v dalších vyhlazovacích táborech většina z nich zemřela – do svých domovů se z těchto prvních transportů po válce vrátilo jen 272 lidí.

V listopadu 1941 byl zřízen koncentrační tábor v Terezíně a od této doby byli čeští Židé odvázeni nejprve do Terezína a následně do dalších pracovních, koncentračních a vyhlazovacích táborů na východě, kde většina z nich zahynula.

Jen menší část z předválečných židovských náboženských obcí v Čechách byla v roce 1945 znovu obnovena, ale zahrnovala větší území než před válkou. Část z nich pak zanikla sloučením s jinou, početnější obcí v 50.-70. letech pro úbytek členů v důsledku jejich emigrace či úmrtí. Po roce 1945 zcela zaniklo 153 českých a moravských židovských obcí. Mnozí z emigrantů se proslavili v zahraničí: např. spisovatel Viktor Doschl, publikující pod jménem Avigdor Dagan, Arnošt Lustig, režiséři Alfred Radok nebo Miloš Forman.

Do obvyklé podoby byl život židovských náboženských obcí navrácen po roce 1989, roku 1990 byly navázány diplomatické styky se státem Izrael, roku 1991 bylo v Terezíně založeno Muzeum ghetta, roku 1994 byly sbírky Státního židovského muzea vráceny Federaci židovských obcí a ze Státního židovského muzea se stalo Židovské muzeum v Praze, roku 1996 byl v pražské Pinkasově synagoze opět otevřen Památník obětí holocaustu, roku 1997 byla v Praze otevřena židovská základní škola a gymnázium. Od roku 1998 je prostřednictvím Česko-německého fondu budoucnosti vypláceno finanční odškodnění bývalým vězňům nacistických táborů, roku 2000 Parlament schválil „Zákon o zmírnění některých majetkových křivd obětem

holocaustu“. V současné době působí na území Čech sedm židovských obcí: v Praze (nejpočetnější, sdružuje kolem 1 600 osob), Liberci, Děčíně, Ústí na Labem, Teplicích, Karlových Varech a Plzni.

2. Synagoga

Synagoga je stavebně samostatná budova, jejíž architektonický ráz je určen jejím bohoslužebným účelem. Často je rovněž středisko obecní, vzdělávací a společenské činnosti Židů. Slovo „synagoga“ je řeckého původu a používali ho pravděpodobně helénští Židé jako ekvivalentu pro kahal nebo kehilu, čili kneset, „shromáždění, společenství“. Ustáleným židovským označením pro synagogu je bejt ha-kneset „dům shromáždění“, aramejský termín bej Kenina se používal v poexilové Babylonii, ale je možné, že se ho používalo už mnohem dříve. Prorocká zmínka o bejt ha-am „domu lidí“, který spálili Chaldejci při invazi (Jr 39:8), se rovněž považuje za narážku na první formu synagogy. Jako ústřední instituce judaismu byl dům shromáždění napevno ustanoven během prvního (babylonského) exilu. Malou svatyni, hebrejsky mikdaš me at, která existovala mezi roztroušenými židovskými vyhnanci (Ez 11:6), si talmudští učenci vysvětlovali jako synagogy a domy vzdělanosti v Babylonii. Tato místa lidového shromažďování dávala Židům příležitost číst a studovat Bibli, modlit se za vykoupení a nalézt útěchu v kruhu svých vlastních po nuceném odtržení od Erec Jisra'el. Jiným označením synagogy pro toto období mohl být výraz mo'adej-El „místo pro Boží shromáždění“ (Ž 74:8), přestože se někdy spojoval spíše s pozdější dobou hasmonejského povstání. Dvěma dalšími výrazy biblického původu jsou bejt tfila „dům modlitby“ (Iz 56:7) a adat Jisra'el „shromáždění Izraele“ (Ex 12:6). V moderní době se jméno synagogy často spojuje s výrazem kehila kdoša „svatá obec“.⁸

2.1 První synagogy

První synagogy byly objeveny v Egyptě, z doby 3.stol.př.obč.l., a v Řecku, z doby 2.př.obč.l. Po roce 70 obč.l. synagoga nahradila zničený Chrám a stala se centrem židovským obecních a náboženských záležitostí. V Čechách nejstarší písemná zmínka o synagoze existuje v Praze z 11.stol. (stávala na Malé Straně) a z doby po polovině 12.stol. (jednalo se o tzv. Starou školu stojící v místě dnešní Španělské synagogy. Nejstarší dochovanou synagogou v Čechách je raně gotická Staronová synagoga v Praze z poslední třetiny 13.stol. Z doby renesance se dochovaly pouze synagogy v Praze –

⁸ Judaismus OD A do Z (Jakov Newman)

Pinkasova, jejíž křížová klenba je ještě ve slohu pozdě gotickém, a Vysoká synagoga. Z doby barokní se dochovaly velmi cenné synagogy v Kolíně, Kasejovicích, Radnicích, Kosově Hoře, Ledči nad Sázavou, Lužích, Rakovníku a Rychnově nad Kněžnou. S výjimkou kolínské synagogy, která byla postavena ve druhé polovině 17.stol., všechny ostatní pocházejí ze století osmnáctého. V klasicistním slohu byly postaveny nebo přestavěny synagogy v Březnici, Brandýse nad Labem, Čkyni, Jičíně atd., maursko-orientálním slohem jsou ovlivněny synagogy v Lounech, Čáslavi a Cerkvi, novorománským slohem synagogy v Kdyni, Třebívlicích a Heřmanově Městci, novogotickým slohem synagoga v Jindřichově Hradci, secesní prvky jsou patrné v synagogách v Uhlířských Janovicích, Kutné Hoře a Hradci Králové. Zcela zvláštní kapitolu představují funkcionalistická synagoga ve Varech, synagoga s průčelím zdobenými kubistickými prvky v Milevsku nebo poslední předválečná synagoga v Čechách - prostá stavba v Kamenici nad Lipou z roku 1939. Velmi vzácné jsou tzv. věžovité synagogy - v Chyších je dochováno jen spodní patro, druhá synagoga v Úštěku byla opravena a je využita jako regionální židovské muzeum.⁹

2.2 Exteriér synagogy

Nejstarší synagogy v Čechách byly dřevěné (na venkově se dřevěné synagogy stavěly až do konce 19.stol., poslední roubená synagoga, přestavěná na obytný domek, se dochovala ve Vlachově Březí), bohatší židovské obce si již od středověku stavěly synagogy zděné.

2.2.1 Architektonické rysy

Synagoga byla zpravidla umístována uprostřed židovské čtvrti, ale nikoliv v dominantní pozici, spíše byla těsně obklopená přehuštěnou zástavbou ghetta a nepřevyšovala okolní domy, aby nekonkurovala křesťanským svatyním. Byla to v našem prostředí obvykle obdélníková budova na výšku dvou podlaží, nepodsklepená,

⁹ Historie Židů v Čechách a na Moravě (Pěkný T.)

krytá sedlovou střechou, bez věží. Většinou bývaly postaveny u vodních toků nebo na břehu rybníka, aby mohli Židé dodržovat na svátek Roš ha-šana (Nový rok) taškách, zvyk, při němž se házejí do vody drobky chleba jako symbol odplavených hříchů. Na východní straně, na průčelí nebo hlavním štítu budovy bývá většinou desatero (Plzeň-Velká synagoga), případně Davidova hvězda. Desatero nebo Davidova hvězda označovaly synagogu jako veřejnou budovu a majetek židovské obce. Kromě toho byly průčelí nebo portály synagog často opatřovány hebrejským nápisem. Většinou se jednalo o verše žalmu 100:4, 84:2 nebo 68:5, které se vztahovaly k domu modliteb. Tyto nápisy jsou dobře dochovány např. v Březnici a Rakovníku.¹⁰

Vnější podobu synagogy (kromě její orientace k východu) náboženská tradice nespécifikovala, ale byla dána dalšími omezeními: do poloviny 19. stol. synagogy směly být postaveny pouze ve vyhrazených ulicích nebo čtvrtích, vrchnostenská nařízení většinou stanovovala maximální povolené rozměry, musely být nižší než kostel a další křesťanské stavby a nesměly mít věže a zvony. Jejich exteriér odpovídal slohům s tím, že zvenčí směly mít synagogy jen prosté, nezdobené stěny, aby neupoutaly velkou pozornost. Teprve po polovině 19. stol. byly některé synagogy zdobeny věžemi (např. v Českém Krumlově a Dobříši), bývaly stavěny na hlavních ulicích (např. v Plzni), zcela výjimečně i na hlavním náměstí nebo na návsi (např. ve Slatině).

2.3 Interiér synagogy

2.3.1 Základní rysy interiéru

K základním rysům interiéru synagogy patří předsín (tradičně zřizovaná proto, aby věřící nevstupovali přímo do modlitebního sálu). Z předsíně, kde býval kijor (rituální umyvadlo) se zpravidla scházelo po jednom nebo několika schodech níže do modlitebního sálu, neboť ten býval většinou zahloubený pod úroveň okolního terénu v souladu se slovy žalmu 130:1 „Z hlubokosti volám k Tobě, Hostodině...“¹¹

Jedním z nejdůležitějších míst v synagoze je aron ha-kodeš (svatostánek), nacházející se při východní straně, v němž jsou uloženy svitky Tóry. V nejstarších synagogách jsou svatostánky kamenné (např. Staronová synagoga), obvykle se ale jedná o výklenek ve

¹⁰ Židovské památky Moravy a Slezska (Klenovský J.)

¹¹ Pražské synagogy (Pařík A.)

zdi, vyplněný zdobenou dřevěnou skříní, která je zastřena oponou s draperií. Před svatostánkem visí věčné světlo, symbol svícnu v jeruzalémském chrámu. Aron ha-kodeš je většinou umělecky zdoben, někdy se k němu vystupuje po schůdcích, někdy bývá zdoben sloupky, završen tympanonem nebo baldachýnem. Dochován je např. Jičíně nebo Kolíně.

2.3.2 Tradiční uspořádání interiéru

Do poloviny 19.stol. byla sedadla v synagoze uspořádána „tradičním způsobem“: uprostřed modlitebního sálu bývala mříží nebo zábradlím bima či almemor (vyvýšené řečniště, odkud se každou sobotu předčítá z Tóry) a sedadla byla rozmístěna kolem tohoto řečniště a podél stěn modlitebního sálu. V synagogách stavěných po polovině 19.stol. se čtecí pult posunul blíže ke svatostánku k východní straně a sedadla byla rozmístěna v rovnoběžných řadách. Čestná sedadla se nachází poblíž svatostánku. Důležitým místem v synagoze je amud (čtecí pult) umístěvaný vpravo před svatostánkem. U tohoto pultu se kantor modlí po většinu bohoslužby a jeho místo většinou bývá na znamení pokory níže než okolní podlaha modlitebního sálu (např. Staronová synagoga).

2.3.3 Výzdoba interiéru

Výzdoba interiéru bývala střídma, typické byly rostlinné a geometrické vzory, lidské bytosti a zvířata nebyly (s výjimkou symbolických lvů a ptáků) zobrazovány. Dochována je např. v Rychnově nad Kněžnou. Často byly na stěnách modlitebních sálů napsány citáty z Tóry, např. v Humpolci.

Talmud stanovuje oddělení modlitebního prostoru pro muže a ženy, ženy mívaly v menších synagogách vyhrazené místo v pozadí modlitebního sálu a byly odděleny jen zábradlím, archaicky jsou uspořádány tyto prostory ve Staronové synagoze, kdy ženy sedávaly v přízemních přístavcích, odkud byly do hlavního modlitebního sálu proraženy otvory, později se v synagogách budovaly tzv. ženské galerie ve zvýšeném podlaží, mívají většinou podobu balkónu podepřeného sloupky. Většinou bývaly jen při západní

straně. V případě starších synagog se na ženskou galerii vstupovalo venkovním schodištěm (dochováno v Jičíně), v novějších pak vnitřním schodištěm.¹²

2.3.4 Zimní modlitebny

V některých synagogách bývaly menší modlitební prostory, tzv. zimní modlitebny (např. v Plzni).

2.3.5 Synagoga – víceúčelová stavba

Vedle synagogy často stávala škola, někdy s bytem (např. v Dobrušce), ovšem v některých případech byly tyto prostory v jedné budově-stavby byly stavěny víceúčelově, tj. v jedné části budovy byl modlitební sál, v druhé školní třídy, byty, pekárny macesů a vzácně i rituální lázně.

2.3.6 Historické a sociální důsledky

Od druhé poloviny 19. stol. v důsledku stěhování Židů do větších měst mnoho venkovských židovských obcí ztrácelo věřící, řada synagog zůstala opuštěna a některé z nich byly prodány, ať již soukromím osobám, nebo křesťanským církvím, ale největší počet synagog se stal majetkem různých církví po druhé světové válce, neboť v důsledku nacistické okupace vyhlazovací mašinérie většina českých Židů zemřela v koncentračních nebo vyhlazovacích táborech.

¹² Synagogy v českých zemích (Pařík A.)

3. Pražské synagogy

Praha je jedním z nejstarších a nejvýznamnějších židovských středisek ve střední Evropě. Díky své poloze uprostřed země se pražská židovská obec stala od počátku správním centrem ostatních židovských obcí v Čechách a její historické osudy tvoří podstatnou část dějin Židů v celém království.

Během tisícileté historie pražské židovské obce nedošlo nikdy v minulosti – i přes četné katastrofy, pogromy a pokusy o vypovězení - k přerušení kontinuity zdejšího židovského osídlení a náboženského života. V různých historických dobách se pražské Židovské město stalo útočištěm mnoha souvěrců vyháněných z okolních zemí a díky tomu také načas jednou z nejpočetnějších židovských obcí Evropy.¹³

Vedle Starého židovského hřbitova jsou nejvýznamnějšími památkami pražského Židovského Města synagogy. Tyto stavby jsou nejen význačnými architektonickými památkami, ale také dokladem historického vývoje Židovského města a symbolem jednotlivých období jeho života.

3.1 Nejstarší pražské synagogy

V Praze je přítomnost Židů doložena již v polovině 10.stol., kdy židovská osada ležela patrně v blízkosti knížecího tržiště v podhradí Pražského hradu. Protože čtení z Tóry a bohoslužba patří k základním náboženským povinnostem, můžeme zde v této době předpokládat i existenci nejstarší synagogy nebo modlitebny.

V druhé polovině 11.stol. přenesl český král Vratislav své sídlo na Vyšehrad, v jehož podhradí kronikář Kosmas k roku 1091 připomíná také sídliště židovské obce. Tato obec patrně zanikla za protižidovských bouří spojených s první křížovou výpravou v letech 1096-1098. První výslovná zmínka o synagoze v podhradí Pražského hradu pochází z roku 1124. Tato synagoga patrně roku 1142 vyhořela a nemáme další zprávy o jejím obnovení.¹⁴

Vedle sídlišť v podhradí obou pražských hradů vznikla nejpozději ve 12.stol. židovská osada také v blízkosti tržiště na pravém břehu Vltavy, na území pozdějšího Židovského Města. Za jeho nejstarší synagogu byla vždy pokládána Stará škola. Tímto

¹³ Historie Židů v Čechách a na Moravě (Pěkný T.)

¹⁴ Židovské město pražské (Vilímková)

názvem začala být označována brzy po vybudování Nové nebo Velké (dnešní Staronové) synagogy koncem 13.stol. Můžeme proto předpokládat, že zde existovala již delší dobu před založením nové stavby. Také svojí velikostí a vnějším vzhledem Stará škola připomínala Staronovou synagogu. V roce 1867 byla Stará škola zbořena a na jejím místě byla vystavěna nejmladší synagoga Židovského města - Španělská synagoga.

3.2 Staronová synagoga

3.2.1 Nejstarší evropská synagoga

Staronová synagoga je dnes nejstarší památkou pražského ghetta a také nejstarší dochovanou synagogou v Evropě. Na počátku 13.stol. došlo k založení Starého města, které vyvolalo příliv nových obyvatel a horlivou stavební činnost na jeho území. V té době došlo také ke změnám v osídlení pražského ghetta. Vedle nejstaršího židovského sídliště u Staré školy se jeho obyvatelé a noví osadníci začali soustřeďovat v okolí střední části dnešní Široké ulice a Staronové synagogy, která se brzy stala vlastním centrem Židovského Města. Po roce 1254 vydal Přemysl Otakar II. Židům v Čechách královská privilegia, v nichž zaručil právní ochranu jejich sídel, hřbitovů a synagog.

3.2.2 Název Staronová synagoga

Původně se Staronová synagoga nazývala Nová nebo Velká škola, teprve se vznikem dalších synagog v ghettu koncem 16.stol. se pro ni začalo užívat názvu Staronová. Jinak vysvětluje její název jedna z pražských židovských pověstí. Základní kameny pro stavbu Staronové synagogy prý přinesli sami andělé ze zbořeného Jeruzalémského chrámu „pod podmínkou“ (hebrejsky „al-tenaj“), že budou navraceny zpět, až dojde k jeho obnovení.

Obr.1 – průčelí Staronové synagogy

3.2.3 Pověsti a legendy

Jako jediná synagoga v přeplněném ghettu si Staronová synagoga uchovala svoji solitérní polohu, která zdůrazňuje její význam jako hlavní synagogy pražské židovské obce. Svému okolí kdysi dominovala také výškou i velikostí stavby. Jak vypráví pověst, synagogu chránili za požáru svými křídly andělé proměnění v holubice, a tak zůstala zázračně uchována přes všechny dramatické události až dodnes. Podle jiné pověsti jsou na její půdě uloženy pozůstatky Golema, umělé bytosti, kterou na ochranu pražské obce vytvořil a oživil pražský Maharal, pověstný rabi Löw.¹⁵

Staronová synagoga požívala v pražském Židovském Městě, ale i cizích židovských obcích, mimořádné úcty a byla za více než sedm století své existence opřena řadou pověstí a legend. Z historických událostí je zvláště vzpomínáno obětí velikonočních bouří roku 1389, kdy byly v synagoze pobiti obyvatelé ghetta, kteří se sem uchýlili na ochranu před hrozícím násilím.

¹⁵ Zmizelá Praha (Volavková H.)

3.2.4 Architektura Staronové synagogy

Staronová synagoga je dnes nejstarší dochovanou ukázkou stavebního typu dvoulodní středověké synagogy. Nejstaršími příklady této dispozice byla románská synagoga z konce 12.stol. ve Wormsu (byla zničena nacisty 9.listopadu 1938) a raně gotická synagoga z počátku 13.stol. v Řezně, která byla zbořena po vyhnání Židů 21. února 1519. Stejnou dispozici měla i stará synagoga ve Vídni, která byla zbořena při vypovězení Židů v roce 1420. Příbuznou dvoulodní dispozici má i Stará synagoga z počátku 15.stol. v Krakově, zbudovaná údajně exulanty z Prahy podle vzoru Staronové synagogy.¹⁶

Volba dvoulodního stavebního typu pro středověké synagogy nebyla náhodná. Této dispozice se v tehdejší stavitelství používalo při stavbě světských reprezentativních prostor, např. hradních a radničních síní, kapitulních síní v kláštorech, ale i síní soukromých domů. Dvoulodní dispozicí se tak synagoga odlišovala od soudobých sakrálních staveb, zároveň však tato dispozice nejlépe vyhovovala uspořádání vnitřního prostoru synagogy. Dva pilíře uprostřed dvoulodní vymezují přirozeně místo pro vyvýšené řečniště a síňový prostor umožňuje lepší slyšitelnost předčítaného textu i rozmístění sedadel po obvodu celé místnosti. Je pravděpodobné, že k volbě této dispozice došlo pod vlivem bohoslužebných shromáždění, konaných ve starší době v dvoulodních síních soukromých domů, kterých je v Praze dochováno několik již ze 12.stol.

3.2.5 Exteriér Staronové synagogy

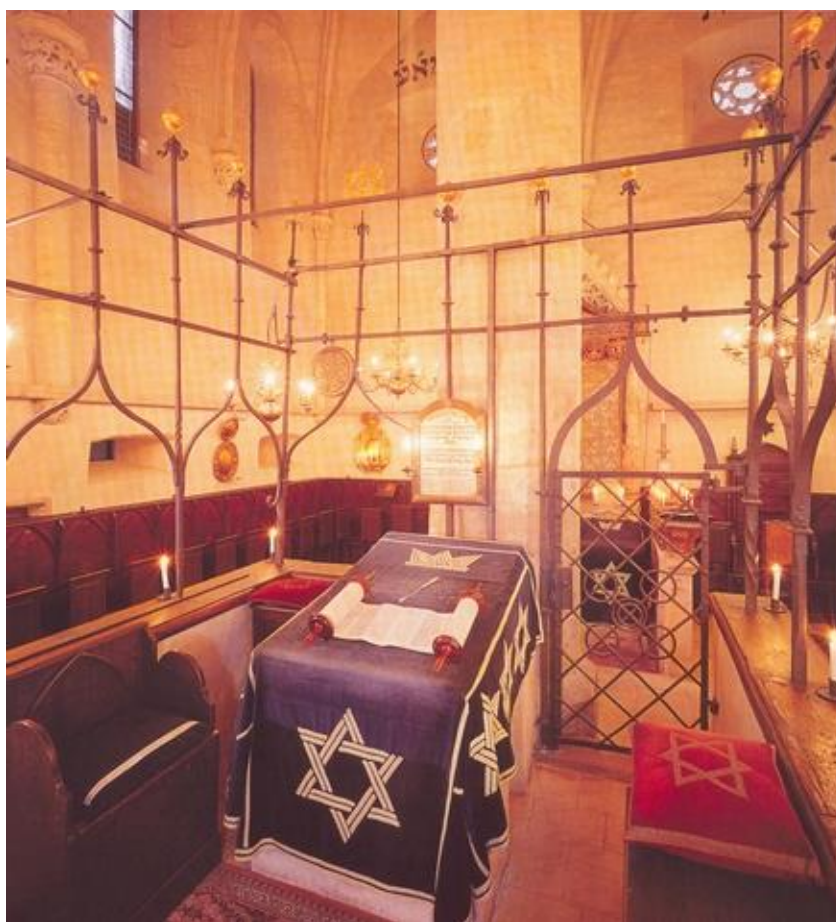
Staronová synagoga je zevně jednoduchá, obdélná stavba s vysokou sedlovou střechou, ukončenou pozdně gotickými cihlovými štíty. Jak bylo zvykem již od starověku, synagoga je orientovaná východním směrem. Silné obvodové zdivo je zpevněno opěrnými pilíři a prolomeno úzkými hrotitými okny. Hlavní budovu obepínají ze tří stran nízké přístavky, které slouží jako předsín synagogy a prostory ženských lodí.

¹⁶ Pražské synagogy (Pařík A.)

Prostory pro ženy jsou s hlavním sálem synagogy spojeny pouze úzkými, zkosenými otvory ve stěnách, které umožňují naslouchat bohoslužbě.

3.2.6 Interiér Staronové synagogy

Jižní předsíní synagogy byla přistavěna k synagoze patrně nedlouho po jejím vzniku. Podlaží předsíně stejně jako hlavní lodi leží podle tradice na znamení pokory a o několik stupňů hlouběji pod úroveň okolního terénu. Vstupní portál synagogy nese v tympanonu reliéf keře vinné révy, čtyři spirálovitě stočené větve jsou považovány za symbol čtyř řek v biblickém Ráji. Vpravo při vstupu do hlavní lodi čteme citát z předposledního verše Kazatele (12,13) „Boha se neboj a zachovávej jeho příkazy, neboť to je vše, co je člověk“, s nímž se návštěvník setkává při vstupu i při odchodu ze synagogy. Obě raně barokní pokladnice ve východní části předsíně sloužily k ukládání židovských daní, soustředěných zde z celého království.¹⁷

Obr.2 – interiér synagogy

¹⁷ Pražské synagogy (Pařík A.)

3.2.7 Výzdoba Staronové synagogy

Vnitřní prostor Staronové synagogy je zaklenut šesti poli pětidílné žebrové klenby na dvou mohutných osmibokých pilířích, připomínajících dva sloupy v průčelí Jeruzalémského chrámu. Plastické článkoví, vyrůstající z obvodových zdí a pilířů, vytváří konstrukci stavby, která je příkladnou ukázkou raně gotického stavitelství. Užití pětidílné klenby namísto obvyklejší křížové se vysvětluje snahou vyhnout se znamení kříže. Pětidílná klenba však také lépe umožňuje rozmístění dvanácti úzkých oken v obvodových stěnách, jejichž počet odpovídá počtu dvanácti kmenů Izraele. Dosud jednoduše profilované článkoví je na konzolách, hlavicích přípor a svornících klenby ožívováno reliéfní výzdobou nejrůznějších rostlinných motivů, mezi nimiž převládá listový vinné révy a břečťanu.¹⁸

Obr.3 – pult pro předčítání Tóry

¹⁸ Židovská ročenka 1953-1999, Praha, ŽR

Kamenická výzdoba synagogy je dílem několika kameníků s různou zkušeností a školením. Umělecky nejpokročilejší je výzdoba tympanonu schránky na Tóru s motivy listoví a hroznů vinné révy. Kamenická výzdoba článkoví a tympanonu vstupního portálu je také hlavním prostředkem pro datování stavby, o jejímž vzniku chybí přímé svědectví. Těsným vztahem této výzdoby k dalším raně gotickým stavbám v Čechách lze vznik Staronové synagogy datovat do poslední čtvrtiny 13. stol. Střed hlavního sálu mezi dvěma pilíři zaujímá vyvýšené pódium s pultem pro předčítání Tóry, nazývané bima nebo almemor, které je od okolního prostoru odděleno pozdně gotickou mříží s motivy oslích hřbetů. Chráněného prostoru bimy se užívá ke čtení Tóry a ke kázání, konají se zde také svatební obřady.

Vnitřní výzdobu Staronové synagogy doplňuje vysoká korouhev, připevněná k západnímu pilíři hlavní lodi. Právo nosit vlastní praporec jako symbol samostatnosti a autonomie pražské židovské obce je doloženo koncem 15.stol. Do dnešní podoby byla korouhev obnovena za císaře Karla VI. u příležitosti oslav narození jeho syna arcivévody Leopolda roku 1716 (od roku 1999 je v synagoze umístěna kopie tohoto historického praporu). Ve středu praporce je šesticípá Davidova hvězda se židovským kloboukem uprostřed, která byla užívána jako znak pražské židovské obce patrně již od 15. stol. Po obvodu praporu je vepsán text židovského vyznání víry „Šema Jisrael“.

Obr.4 – výzdoba Staronové synagogy

3.2.8 Uspořádání

Ve Staronové synagoze je dodnes uchováno původní rozmístění sedadel okolo bimy a po obvodu hlavního sálu, které bylo dříve obvyklé i v ostatních synagogách. V obvodových stěnách jsou patrná nedávno odkrytá ostění výklenků, které jako kdyby sloužily k ukládání modlitebních potřeb a knih. Výzdobu hlavního sálu doplňují četné bronzové lustry ze 17. a 18. stol. a mosazné odrazovky, zavěšené na stěnách. Svitky Tóry jsou uchovávány ve schránce nazývané hebrejsky aron ha-kodeš, která tvoří spolu s bimou nejdůležitější součást každé synagogy. Schránka je vezděná do východní stěny synagogy. Vede k ní několik stupňů lemovaných parapety s prolamovanými gotickými kružbami. Architekturu schránky tvoří dva renesanční sloupky na volutových konzolách z konce 16. stol. a původní gotický tympanon, završený křížovou kytkou. Dveře svatostánku jsou zakryty vyšívanou oponou (parochet) a na hoře drapérií (kaporet), které jsou zdobeny tradičními židovskými symboly-korunou Tóry, dvojicí lvů nebo dvěma cheruby a podobě orlů, sedmiramenným svícem, dvojicí sloupů a dalšími motivy připomínajícími Jeruzalémský chrám.

Obr.5 – oddělená ženská loď

Před svatostánkem visí věčné světlo (ner tamid) a po jeho pravé straně stojí kamenný pult (amud) pro kantora, který odtud vede bohoslužby. Pult stojí opět o jeden stupeň pod úrovní okolní podlahy, aby se naplnila slova 130 žalmu. Na pultu je připevněna tabulka šiviti s úvodním veršem „Představuji Hospodina vždy před obličej svůj.“ (Žalm 16:8), která pomáhá kantorovi soustředit se k modlitbě.

3.2.9 Duchovní atmosféra

Duchovní smysl vnitřního prostoru Staronové synagogy nám přibližují hebrejské nápisy a zkratky veršů na stěnách. Při vstupu do hlavní lodi čteme na protilehlé boční stěně citát Zacharijáše 14:9 „Věčný je jediný, jeho jméno je jediné“, při odchodu zase můžeme číst nad vstupním portálem zkratku verše Žalmu 132:13 „Protože Věčný si vyvolil Sijón za svůj příbytek“ (oba nápisy na protilehlých bočních stěnách jsou zároveň chronostichy, připomínající opravy synagogy v letech 1592 a 1618.

V čele klenby na východní stěně hlavní lodi jsou vepsány zkratky biblického citátu „Představuji Hospodina vždy před obličej svůj“ (Žalm 16:8) a talmudického výroku rabiho Eliezera „Věz, před kým stojíš.“, které připomínají věřícím přítomnost Hospodina a napomáhají soustředění k modlitbě. Na protilehlé západní stěně můžeme číst zkratku citátů rabína Joseho z traktátu Berachot „Kdo odpovídá amen, je důležitější než ten, který dává požehnání“. Vztahuje se na věřící, kteří nemohou sledovat celou modlitbu, ale stvrzují její obsah svým vyznáním. Další zkratky připomínají text Žalmu 34:15 „Odstup od zlého a číň dobré“ a začátek Žalmu 73: „Ano, dobrotivý je Hospodin k Izraeli“.

Obr.6 – výzdoba během jarního svátku

3.2.10 Slavní rabíni

Protože Staronová synagoga byla vždy hlavní synagogou pražské židovské obce, působili zde jako rabíni její nejvýznamnější osobnosti a učenci, jako rabín Eliezer Aškenazi, Mordechaj ben Abrahám Jaffe, Jehuda Liva ben Becalel - pověstný rabi Löw, nebo jeho nejvýznamnější žák Jom Tov Lipmannn Keller, známý svým vynikajícím komentářem k Mišně. Později zde působil také vrchní pražský rabín Ezechiel Landau, velká autorita tradiční rabínské vzdělanosti a náboženského práva, nebo vrchní rabín Šalino Juda Leib Rapoport, významný reprezentant židovského osvětlení (laskaly) a vědy o židovství.¹⁹

¹⁹ Příběh židovského muzea, Praha 1965

3.2.11 Rekonstrukce a opravy

Na rozdíl od většiny ostatních synagog Židovského Města se Staronová synagoga nikdy nestala součástí okolní zástavby. Díky svému solitérnímu postavení a důkladné konstrukci zůstala uchráněna zhoubných požárů i jiného vážnějšího poškození a dochovala se dodnes téměř v původním stavu. Teprve v roce 1883 došlo k její rozsáhlejší obnově pod vedením arch. Josefa Mockera. Další rekonstrukce synagogy byla provedena v letech 1921-26, kdy byly obnoveny vnější omítky stavby. Částečná obnova interiéru se uskutečnila v letech 1966-67, kdy byla okna synagogy zasklena novými vitrážemi. Novou důkladnou rekonstrukcí prošla synagoga v letech 1998-99, kdy byl v postranních lodích proveden archeologický průzkum a hlavní sál vybaven ventilací a podlahovým vytápěním.

3.3 Pinkasova synagoga

3.3.1 Stavební činnost

Staronová synagoga zůstala svým významem i architektonickou hodnotou na dlouhou dobu hlavní stavbou pražského ghetta. Období vrcholného středověku zde nezanechalo žádnou pozoruhodnější památku. Teprve za vlády Vladislava Jagellonského, který roku 1501 potvrdil výsady pražské židovské obce, došlo k obnovení stavební činnosti. Na krátký čas se Čechy znovu dostaly do popředí vývoje pozdně gotické architektury ve střední Evropě.²⁰

3.3.2 Soukromá modlitebna

První zmínka o existenci soukromé modlitebny rodiny Hořovských je doložena k roku 1492. Tehdy to byla menší stavba na okraji Starého židovského hřbitova, tvořící součást obytného domu „U Erbů“. Roku 1519 získal modlitebnu dědictvím ctižádostivý Aron Mešulan Zalkán Hořovský (Horovic), který patřil k vůdčím osobnostem pražského

²⁰ Pražské synagogy (Pařík A.)

Židovského Města. Rostoucímu významu rodiny Hořovských a jejímu postavení v pražské židovské obci odpovídá i výstavba nové synagogy. Aron Mešulam a jeho paní Nechama nechali podle svědectví nápisu na desce ve vestibulu synagogy v roce 1535 vystavět na místě starší modlitebny budovu dnešní Pinkasovy synagogy. Jako Pinkasova škola začala být nová synagoga označována od konce 16. století, nejspíše podle Izraele Pinkase, původního majitele domu.²¹

Obr.7 – Pinkasova synagoga

3.3.3 Exteriér synagogy

Vysoký jednolodní prostor synagogy je sklenutý pozdně gotickou síťovou klenbou. Protínající se žebra rozčleňují plochu klenby světelnými kontrasty, které sjednocují a dynamizují podélný prostor modlitebny. Pozdně gotickým tvaroslovím

²¹ Pinkasova škola – památník minulosti a našich dnů, Praha 1954

stavby proniká však již množství raně renesančních prvků. Přípory jsou zdobeny kanelurou, která je připodobňuje renesančním pilastrům, výzdobu klenby doplňují plastické renesanční rozety a malovaný vejcovce, napodobující renesanční štukatury podle módních italských vzorů. Slabé obvodové zdivo je zesíleno vtaženými opěrnými pilíři, mezi nimiž je v severní stěně vsazeno pět vysokých oken s kružbami. Jako ve Staronové synagoze byla i zde původně rozmístěna sedadla podél obvodových stěn sálu a obrácena k bímě uprostřed. Pozdně gotický slohový charakter stavby dotvářela bohatá kamenická výzdoba schránky na Tóru a bimy, zdobených původně slepými kružbami a zvadlými fiálami. Slohově nejpokročilejší součást výzdoby tvoří vstupní portál, provedený v neobvykle čistých formách rané renesance.²²

3.3.4 Interiér synagogy

Pódium pro předčítání Tóry je vzhledem k podélné dispozici stavby, do níž se vstupovalo v západní části, posunuto poněkud k východu. Parapet bimy byl původně zdoben pozdně gotickými slepými kružbami s motivy oslích hřbetů. Při opravě v roce 1775 byla kamenická výzdoba osekána a parapet potažen červeným mramorovým štukem. Pro výzdobu bimy daroval roku 1713 kovanou rokokovou mříž Joachim Popper. V jejich postranních segmentech se objevuje motiv šesticípé Davidovy hvězdy se středověkým židovským kloboukem – znak pražské židovské obce.

3.3.5 Rekonstrukce synagogy

Synagoga zůstala v rukou Hořovských po celé 16. století. Mezi lety 1607 – 25 byla budova synagogy rozšířena rozsáhlou pozdně renesanční přístavbou s postranní ženskou lodí, galerií a prostorným vestibulem, kterou navrhl stavitel ghetta Juda Corel de Herz. Jemné formy ostění kruhových a půlkruhovitě zakončených oken připomínají nedaleký kostel sv. Salvátora, který byl jako jediný nový protestantský kostel v Praze postaven v roce 1613. Průčelí nové přístavby bylo spolu s hlavním vstupním portálem

²² Židovské památky Čech (Rozkošná B., Jakubec P.)

obráceno do vnitřního dvora, který zde až do zbourání okolních domů v době asanace Josefova vytvářel malé renesanční nádvoří.

3.3.6 Učenci mystiky a kabaly

Jako vzácná relikvie byl v Pinkasově synagoze po staletí chován praporec a roucho mesianistického mučedníka Šeloma Molcha, upáleného v Mantově roku 1532. Později najdeme mezi členy rodiny Hořovských řadu rabínů a učenců, kteří se věnovali studiu židovské mystiky – kabaly. Patří k nim zejména Šabtaj Šeptl ben Akiva Horovic, autor spisu „Šefa tal“ (Příval rosy, 1612), a Ješaja ben Abraham ha-Levi Horovic, autor známého kabalistického spisu „Šnej luchot ha-brit“ (Dvě desky Smlouvy, 1649).²³

3.3.7 Archeologické nálezy a nástěnné nápisy

V roce 1968 byl Památník v Pinkasově synagoze uzavřen v důsledku pronikání vlhkosti do stěn a poškození části nápisů. Práce na hloubkové izolaci stavby se protáhly o archeologický průzkum a novou úpravu suterénu budovy. Po okupaci Československa v srpnu 1968 zůstala Pinkasova synagoga na více než 20 let uzavřena a nápisy na stěnách Památníku byly zničeny. Teprve po listopadu 1989 byla rekonstrukce dokončena a v roce 1992 byla synagoga zpřístupněna veřejnosti. Nápisy se jmény obětí na stěnách byly znovu obnoveny v letech 1992-95 podle původního projektu.

Při archeologickém průzkumu Pinkasovy synagogy v roce 1968 byly v podzemí objeveny klenuté prostory se zbytky několika starých studní a s rituální lázní – mikve, využívající trvalého vodního zdroje v této oblasti. Podle dochovaného zdiva a nalezené keramiky pochází rituální lázeň nejspíše z konce 15. století a patří tedy k nejstarším dokladům židovského osídlení v oblasti Pinkasovy synagogy.

²³ Historie Židů v Čechách a na Moravě (Pěkný T.)

Obr.8 – jména obětí nacizmu

3.4 Synagogy v období emancipace

3.4.1 Historické změny

Za vlády Josefa II. (1780-1790) se začaly vytvářet podmínky pro emancipaci židovského obyvatelstva v českých zemích. Rovnoprávnost Židů s ostatním obyvatelstvem byla uznána teprve první rakouskou ústavou v roce 1848, plná občanská práva a politická rovnoprávnost Židů v Rakousko-Uhersku byla prohlášena až roku 1867.²⁴

²⁴ Pražské synagogy (Pařík A.)

V Praze bylo výrazem zrovnoprávnění začlenění ghetta roku 1850 do administrativního celku města jako jeho pátá čtvrť – Josefov. Příslušníci zámožnějších vrstev využili možnosti volného pohybu a stěhovali se za hranice Židovského Města. Společenské sebevědomí a snaha o reprezentaci vedla k budování nových okázalých staveb. Současně došlo v 60. až 80. letech 19. století k přestavbám a modernizaci vnitřního zařízení většiny starých synagog Židovského Města.

S nově získanou rovnoprávností odcházeli stále větší počet židovských obyvatel bývalého ghetta do ostatních čtvrtí Prahy. Na jejích předměstích bylo koncem 19. století činných celkem sedm samostatných židovských obcí, které byly posilovány také rostoucím přistěhovalectvím z venkova. Tyto obce (Libeň, Smíchov, Karlín, Michle, Košíře, Žižkov a Královské Vinohrady) si budovaly v průběhu druhé poloviny 19. století vlastní synagogy v různých historických slozích. Ku Praze byly připojeny většinou až po rozšíření jejího území v roce 1920.

3.5 Španělská synagoga

3.5.1 Umístění synagogy

Poslední velká synagogální stavba na území židovského Města vznikla paradoxně na místě jeho nejstarší synagogy. Za ni byla vždy pokládána Stará škola, která byla synagogou malého okrsku domů, odděleného od vlastního ghetta po celou dobu jeho existence. Tato obec i její synagoga měla pohnuté osudy. Při velikonočních protizidovských bouřích v roce 1389 byla Stará škola vypálena a pobořena. Roku 1516 opět vyhořela a znovu přestavěna byla až v letech 1603 a 1622. Po zpusťování v době vypovězení Židů z Prahy v letech 1745-49 byla obnovena nákladem primase Židovského Města Israela Frankla Spiry v roce 1750.²⁵

3.5.2 Reformní bohoslužba

V roce 1837 byla ve Staré škole jako v první pražské synagoze zavedena reformovaná bohoslužba a začala se zde pěstovat synagogální hudba. Jako kazatelé

²⁵ Pražské synagogy (Pařík A.)

spolku reformované bohoslužby sem byli povoláváni významní představitelé tehdy vznikající vědy o židovství. Působil zde známý orientalista a hebraista Leopold Zunz, kazatel Michael Sachs a v letech 1846-68 zde byl rabínem prof. Saul Isak Kaempf. K péči o rozvoj synagogální hudby byl přizván kapelník a skladatel František Škroup, autor české národní hymny a první české opery, který zde působil v letech 1836-45.

V souvislosti se zahájením činnosti spolku reformované bohoslužby byl interiér Staré školy modernizován v novogotickém slohu. Ani po modernizaci však prostor Staré školy nedostačoval potřebám rychle rostoucího spolku reformované bohoslužby a brzy došlo k rozhodnutí o stavbě nové budovy. Stará škola byla roku 1867 zbořena a na jejím místě byla vystavěna nová synagoga, která začala být užívána již od května 1868. Plán stavby vypracoval pražský architekt Ignác Ullmann, vnitřní konstrukce byla svěřena architektu Josefu Niklasovi a stavbu provedl stavitel Jan Bělský.

3.5.3 Exteriér a interiér

Synagoga má pravidelný čtvercový půdorys s mohutnou kopulí nad ústředním prostorem. Ze tří stran jsou vestavěny vylehčené galerie na kovových konstrukcích, zcela otevřené do hlavního prostoru. Pozoruhodná vnitřní výzdoba byla provedena v letech 1882-93 podle návrhů architektů Antonína Bauma a Bedřicha Münzbergera. Tvoří ji nízká štuková arabeska stylizovaných islámských motivů, bohatě zlacených a polychromovaných v zelených, modrých a červených tónech. Stejně dekorativní prvky, odvozené ze španělské Alhambry, se uplatňují v řezbářské výzdobě dveří, varhan, zábradlí galerie a obložení stěn v přízemí. Také okna v přízemí a patře byla v letech 1882-83 zasklena malovanými vitrážemi. Dokonale řemeslně provedená ornamentální výzdoba sjednocuje celý prostor a odlehčuje velké plochy stěn. Díky této bohaté výzdobě v maurském slohu se synagoze začalo říkat Španělská.²⁶

²⁶ Židovské památky v Čechách a na Moravě (Fiedler J.)

Obr.9 – průčelí Španělské synagogy

Synagoga byla předána do správy Židovského muzea v roce 1955 a v letech 1958-59 částečně obnovena. Od roku 1960 zde byla zpřístupněna expozice synagogálního textilu, která byla otevřena až do roku 1982, kdy byla budova pro havarijní stav uzavřena. K nové náročné rekonstrukci bylo možné přistoupit postupně až po roce 1994, kdy byla synagoga vrácena do majetku pražské židovské obce. V roce 1995 byla obnovena měděná krytina střechy, 1996 byly obnoveny omítky a výzdoba průčelí a v letech 1997-98 byla provedena náročná restaurace vnitřního zařízení, malířské výzdoby, malovaných vitráží oken i varhan. V listopadu 1998 byla v synagoze zpřístupněna stálá expozice české židovské historie od osvícenství až do současnosti. V synagoze se rovněž pořádají koncerty duchovní hudby.

Obr.10 – interiér, pohled na východní část

3.5.4 Přestavba a rekonstrukce

V roce 1935 byla ke Španělské synagoze přistavěna funkcionalistická budova podle projektu arch. Karla Pecánka, která sloužila do druhé světové války jako židovská nemocnice. Ve své západní části tato budova tvoří vestibul Španělské synagogy, v prvním patře zde byla zřízena moderní zimní modlitebna. Jednoduchý, ale elegantní funkcionalistický interiér modlitebny vyniká velkými okny, dřevěnými obklady stěn a moderně řešeným svatostánkem. V prostoru zimní modlitebny se od roku 1998 konají krátkodobě výstavy Židovského muzea.

3.6 Jeruzalémská synagoga

Po rozhodnutí o asanační přestavbě Josefova byl roku 1897 ustanoven spolek pro vybudování nové synagogy, která by sloužila jako náhrada pro Cikánkovu,

Velkodvorskou a Novou synagogu, jež byly určeny ke zboření. V lednu 1899 spolek zakoupil starý dům v Jeruzalémské ulici na Novém Městě jako pozemek pro stavbu synagogy.

3.6.1 Architektonické plány

Postupně vznikaly pro stavbu synagogy dva projekty, jeden v novorománském slohu od pražského stavitele Aloise Richtera z roku 1899, druhý v novogotickém slohu od stavitele Josefa Linharta z roku 1901. Ani jeden z nich však nebyl schválen městskou stavební komisí. Třetí projekt vypracoval roku 1903 známý vídeňský architekt Wilhem Stiassny. Ten byl následujícího roku schválen a v letech 1904-06 byla svatba na náklady spolku realizována Aloisem Richterem. Na svátek Simchat Tóra byla synagoga 16.září 1906 zasvěcena. Protože o stavbě synagogy bylo rozhodnuto v době padesátého výročí nastoupení Františka Josefa I. na rakouský trůn, byla na jeho počest nazvána Jubilejní. Podle jména ulice se však později ujal název „Jeruzalémská“.

3.6.2 Stavební sloh

Jeruzalémská synagoga je zajímavým příkladem volné secesní stylizace tvarosloví maurského slohu. Průčelí vyznačuje mohutný portikus s islámským obloukem a rozetovým oknem se šesticípou hvězdou uprostřed a dva věžovité rivality po stranách. Štít průčelí vrcholí kamennými deskami Desatera a citátem verše Žalmu (118:20) po obvodu portiku: „Toto je brána Hospodinova, skrze ni vcházejí spravedliví“. Střední arkádu vstupního portiku lemuje verš z knihy proroka Malachiáše (2.10) „Což nemáme my všichni jednoho Otce? Což nás nestvořil jediný Bůh?“.

Obr.11 – umístění v řadové zástavbě Jeruzalémské ulice

Půdorys synagogy tvoří trojlodí bazilikálního typu s příčným křídlem v západním průčelí. Do synagogy se vstupuje předsíní, v níž jsou na stěnách umístěny pamětní desky se jmény donátorů a představených synagogálního spolku. Nalevo od vstupu je v hlavní lodi umístěna nápisová deska, přenesená z Cikánkovy synagogy. Dlouhý vnitřní prostor je rytmizován dvěma řadami sedmi arkád stlačených islámských oblouků, které nesou galerie pro ženy. Hlavní loď i galerie jsou osvětleny trojdílnými okny s barevnými vitrážemi po stranách a širokými světlíkovými okny v plochém stropu. Vysoký aron ha-kodeš v podobě ústupkového portálu je zdoben v horní části motivem vinného keře a deskami Desatera. Pozoruhodnou malířskou výzdobu synagogy navrhl a patrně i provedl malíř František Frohlich. Výzdobu interiéru doplňují četné lustry a nástěnná světla, inspirovaná islámskou kovotepeckou tradicí. Na západní vyvýšené empoře jsou dochovány rozměrné varhany.

Obr.12 – interiér, ženská galerie

3.6.3 Rekonstrukce

Jeruzalémská synagoga byla za 2.světové války z větší části uchráněna devastace a slouží již téměř celé století bohoslužbám pražské židovské obce. Od roku 1993 se provádí její postupná rekonstrukce a obnova barevných vitrážových oken. V roce 1997 se uskutečnila celková obnova modlitebny v prvním patře. V letních měsících je Jeruzalémská synagoga přístupná veřejnosti, pořádají se zde koncerty a výstavy.

3.7 Osud pražských synagog

Řada starých synagog pražského ghetta byla zbořena během asanační přestavby Josefova na počátku 20.stol. Ty, které zůstaly zachovány, sloužily bohoslužbám pražské

židovské obce až do počátku druhé světové války. Na podzim roku 1941 byly veřejné bohoslužby z příkazu říšského protektora zakázány a synagogy uzavřeny. Většina z nich byla předána Treuhandstelle, organizaci pro konfiskaci židovského majetku. Jejich vnitřní zařízení bylo zničeno a synagogy přeměněny na skladiště nábytku, lustrů, koberců, nádobí, klavírů a knihoven z opuštěných židovských bytů. Některé vyklizené synagogy sloužily válečnému Židovskému ústřednímu muzeu jako skladiště, dílny a výstavní prostory pro uzavřené expozice hebrejských knih a kultovních předmětů.

Po válce byly obnoveny bohoslužby ve Staronové, Vysoké, Španělské a v Jeruzalémské synagoze. V Klausově synagoze byla v červnu 1946 otevřena první poválečná expozice Židovského muzea, věnována židovským svátkům a zvykům. V roce 1950 byly do správy Židovského muzea předány Pinkasova a Vysoká synagoga, později také Maiselova a Španělská synagoga, kde byly počátkem 60. let otevřeny stálé expozice synagogálního stříbra a textilu. V rekonstruované Pinkasově synagoze byl v roce 1960 zpřístupněn Památník téměř 78 000 obětí nacistické rasové genocidy v českých zemích.

4. Mimopražské synagogy

4.1 Velká synagoga

Velká synagoga v Plzni je největší synagogou v České Republice, druhou největší v Evropě a třetí největší na světě. Původní plány byly navrženy vídeňským architektem Fleischerem. Synagoga měla být vystavěna v gotickém slohu severského typu s vysokým průčelím a dvěmi 65 metrů vysokými štíhlými věžemi. Stropní žebrová klenba se měla skládat ze železných žeber a žulových sloupů. Tehdejší městská rada však tento projekt zamítla. Oficiálním důvodem bylo, že věže jsou příliš vysoké a nevhodně soupeří s věží kostela Sv. Bartoloměje. Radní odmítli i styl stavby, protože se jim zdál být příliš podobný stylu křesťanských kostelů.

Obr.13 – průčelí Velké synagogy

4.1.1 Architektonický plán

Návrh přepracoval plzeňský architekt Emanuel Klotz a stavba nové synagogy byla zadána významnému plzeňskému staviteli Rudolfovi Štechovi, jehož činnost ozdobila město četnými stavbami. Půdorysný koncept Fleischerův zůstal zachován, ale vzhled se změnil. Především byly o 20 m sníženy věže a namísto tvarosloví gotického bylo užito tvarosloví románského slohu, v bočních chodbách i české verze monumentální novorenesance. Vše bylo ve výzdobě doplněno orientální ornamentikou. Výraz stavby tak předznamenává vnímavému divákovi, že se nejedná o křesťanský kostel, ale o stavbu se vztahem k orientu. I když tvarosloví vychází ze slohů v Evropě běžných, jeho využití je kosmopolitní, právě tak, jako se stal kosmopolitní židovský národ rozptýlený do celého světa. Korunou stavby jsou cibulovité kopule, které nezakrývají větší inspiraci vzdálenějším ortodoxním orientem než bližším barokem. Vyvrcholením věží jsou Davidovy hvězdy, které byly na začátku války sneseny, ukryty a nyní nalezeny pod uhlím v kotelně.²⁷

4.1.2 Exteriér a interiér

Typově je synagoga trojlodní pseudohalou s vestavěnými emporami. Celková kapacita je 1300 návštěvníků. V půdorysu se projevuje zvláštnost, vyplývající z nutnosti orientace hlavního prostoru k východu a protilehle umístěného hlavního vstupu. Synagoga má vstup z ulice umístěn právě na východní straně a západní průčelí má orientované do zahrad vnitrobloku. Architekt Fleischer tuto nepříznivou skutečnost obratně vyřešil přestavěním vstupní haly z ulice a přidáním přístupových chodeb z boku, které přivedou návštěvníky k západní části hlavního prostoru. Tím se vlastní prostor synagogy dostal do odlehlejší situace od rušné komunikace, což oceníme zřejmě až v dnešní době, kdy hluk z ní by zcela jistě rušil vnitřní prostor synagogy. Hlavní vchod byl sice zřízen na svém správném místě v západní fasádě, ale je zcela formální a dnes je upraven na malou modlitebnu. V čele synagogy je schránka na tóru - tzv. aron ha kodeš. Před ní je řečniště rabína či kantora a o několik stupňů níže bima - řečniště pro čtení tóry. Po stranách je vstup do vedlejších, přípravných prostor. Vstupy jsou

²⁷ Památky: Velká synagoga v Plzni (Fraus)

velmi zdobné a jsou součástí míst k sezení pro významné osoby. Z postranních chodeb je též vstup na schodiště, která vedou do patra na ženské empory. Mezi uliční frontou a hlavním vstupem je varhanní kůr. Synagoga dobře sloužila až do realizace zruďného plánu vyhubení Židů. Na počátku 2. světové války měla být zničena, tak jako řada jiných synagog. Zachránila ji zřejmě poloha mezi domy a také potřeba skladovat konfiskovaný židovský majetek. Stala se velkým bazarem, kde se prodávalo vybavení z židovských domácností i jiných synagog. Po vyprázdnění zde byla zřízena dílna na šití německých vojenských uniforem. Při osvobození Plzně americkou armádou došlo ke střelbě na věž, kde si němečtí vojáci udělali kulometné hnízdo a chtěli zvrátit výsledek války. Škody byly na rezném zdivu věže zřejmé až do roku 1995. Poslední střelu ponechali restaurátoři na samém vrcholu štítu synagogy, na kamenných deskách Desatera u příkázání "Nezabiješ!".

Obr.14 – detail štítu se šesticípou hvězdou

4.1.3 Události po II. světové válce

Po válce byla synagoga navráćena Źidovské obci, která vřak byla značně zmenřena válečnými událostmi a dále se zmenřovala emigrací do Izraele a Spojených států. Postupně byly bohoslužby a shromáždění přeneseny do místností Źidovské obce ve Smetanových sadech a Velká synagoga byla uzavřena. Snahy o obnovu se datují od osmdesátých let. Byly navrhovány různé druhy využití, a protože myřlenka Źidovského muzea nenacházela řádné pochopení u mocných města a státu, hledaly se možnosti využití pro koncertní sál, galerii apod. Finanční prostředky se vřak stejně nenařly, a tak synagoga chátrala dál. Okna byla vytloukána a severní věř se povážlivě nahnula. Závod s časem byl odstartován. Zlom nastal v roce 1995, kdy se naplno rozvinuly práce na opravě vnějšího pláště budovy. Tato etapa, která trvala skoro dva roky a byla plně hrazena z účelové dotace Ministerstva financí, zahrnovala opravu krovů a střech synagogy včetně věř, fasád a všech výplní otvorů, zejména vitrář.

4.1.4 Rekonstrukce a slavnostní otevřeni

V období 1995 - 1997 byly dokončeny ři etapy s celkovými hrubými náklady 58 milionů Kč. Jejich cílem byla obnova technického vybavení, doplnění objektu hygienickým zařizením pro návštěvníky a fixace nástěnných maleb. Podařilo se téř obnovit západní předsíň pro malý bohoslužebný prostor. Dne 11. února 1998 při příležitosti Źidovského svátku Tu Biřvat byla synagoga otevřena pro veřejnost. Od jejího otevřeni se v synagoze uskutečnilo velké množství kulturních akcí, jako např. vystoupení světově uznávaných operních pěvců Josepha Malowanyho a Petera Dvorského, a řada výstav. Dne 20. zář 1998 v den Źidovského svátku Erev Roř Hařana se v synagoze uskutečnila první bohoslužba po mnoha letech. Od té doby se v zadní části synagogy zvané zimní modlitebna konají bohoslužby pravidelně. Přes dosažené úspěchy zůstává stále potřeba dokončit následující činnosti: restaurování nástěnných maleb, varhan, dokončit truhlářské (sacrarium a schránku na Tóru) a další, kovářské a řalounické práce. Konečné využití stavby bude nejen pro potřeby nábořenských obřadů, ale i pro další kulturní aktivity. V první řadě půjde o pořádání koncertů a dramatických

pořadů. Boční prostory synagogy jsou zase vhodné pro výstavy. Na emporách se předpokládá zřízení Židovského muzea, které bude prezentovat historii plzeňských Židů v Čechách, dokumentovanou též synagogálními uměleckořemeslnými předměty.

4.2 Liberecké synagogy

4.2.1 Židé na Liberecku

První Židé zde žili pravděpodobně již v 15. století, roku 1582 do města přišlo dalších 60 židovských rodin, které prchaly před morem z Prahy. V té době byl Liberec střediskem rozvíjejícího se textilního průmyslu, který se pro židovské řemeslníky a kupce stal vítaným zdrojem obživy. Židé zde však neměli právo trvalého pobytu a z toho důvodu zde také nevznikla jejich specifická komunita, známá z jiných českých měst.

S rozvojem textilní výroby v osmnáctém století začal i vzestup manufakturních provozů. Zajišťování vstupních surovin a prodej hotového textilu byly vítanou příležitostí pro židovské obchodníky, kteří se i se svými rodinami začali v Liberci usazovat. Křesťanští obchodníci zajišťovali obchod s Německem, Švýcarskem a Itálií a židovští kupci se orientovali hlavně na Čechy a Moravu. Konkurenční boje mezi křesťanskými a židovskými obchodníky řešila městská rada. Na jejím zasedání v roce 1776 bylo na návrh děkana Topiczowského rozhodnuto, že žádný Žid nesmí být v Liberci v sobotu a v neděli; ve všední dny jim však bylo obchodování povoleno. Liberečtí občané byli varováni, aby v zakázaných dnech neposkytovali Židům ubytování.²⁸

Výroba textilu v Liberci prudce vzrostla po rozhodnutí císaře Josefa II, který dne 27. srpna 1784 zakázal dovoz zahraničního zboží do celého tehdejšího Rakouska. Konkurenci židovských kupců bylo nutné likvidovat všemi legálními způsoby. Proto v roce 1787 dostal městský úřad příkaz, že žádný Žid se nesmí v Liberci usadit natrvalo a město má zakázáno poskytovat Židům ve svých domech ubytování. Přes všechna tato restriktivní opatření počet Židů v Liberci neustále narůstal, komunita si dokonce zřídila

²⁸ Židé v Liberci, k dějinám obyvatelstva města pod Ještědem (Engelmann I.)

veřejnou židovskou kuchyň v dnešní Železné ul., naproti kostelu v domě č. 16, který vlastnil tehdejší starosta Johann Friedrich Trenker. Toto pobouřilo hraběte Christiana Clam-Gallase natolik, že v roce 1799 písemně nařídil magistrátu, aby byli z Liberce do 48 hodin všichni Židé vyhnáni a do tří dnů předložen jmenovitý seznam všech vypuzených osob. Magistrát okamžitě svolal všechny Židy na radnici a toto rozhodnutí jim sdělil. Současně však udělil čtrnácti obchodníkům s textilem výjimku. Jména některých jsou známa: Michael Fürth a syn, Simon Lammel z Prahy, Guttman Segen z Polnau, bratři Isaac a Samuel Schulhofovi z Pirnitz, Elias Goldschmied se synem a zetěm z Třebíče a obchodník s plátnem Salomon Příbram z Prahy. Tito židovští obchodníci měli do odvolání dovolen pobyt bez rodin, později jim byla povolena i židovská kuchyně s kuchařem Markem Popperem, tato ovšem už nesměla být u kostela.

V roce 1810 žilo v Liberci 59 židovských obchodníků, kteří však i nadále konkurovali obchodníkům místním. Ti si stěžovali u hraběte Christiana Christopha Clam-Gallase, který opět vydal nařízení, že se Židé mohou v Liberci zdržovat jen přechodně a nikdo jim nesmí pronajmout byt. Proto není roku 1811 k trvalému pobytu v Liberci evidována ani jedna osoba židovské víry. Počet neoficiálně usazených židovských obchodníků i přesto neustále narůstal, takže v roce 1816 požádali o povolení zřídit ve městě další kuchyň. V roce 1823 bydlelo v Liberci oficiálně šest kompletních židovských rodin. Na základě zrušení diskriminačních opatření, která byla vydána v roce 1848, došlo k rušení ghatt, toleranční daně a Familiantského zákona a Židům bylo umožněno, aby se ve větší míře stěhovali do měst a kupovali si zde domy. V roce 1861 tak žilo v Liberci již 30 židovských rodin, které v předvečer židovského Nového roku zasvětily svoji první židovskou modlitebnu, která stála v dnešní Blažkově ulici.

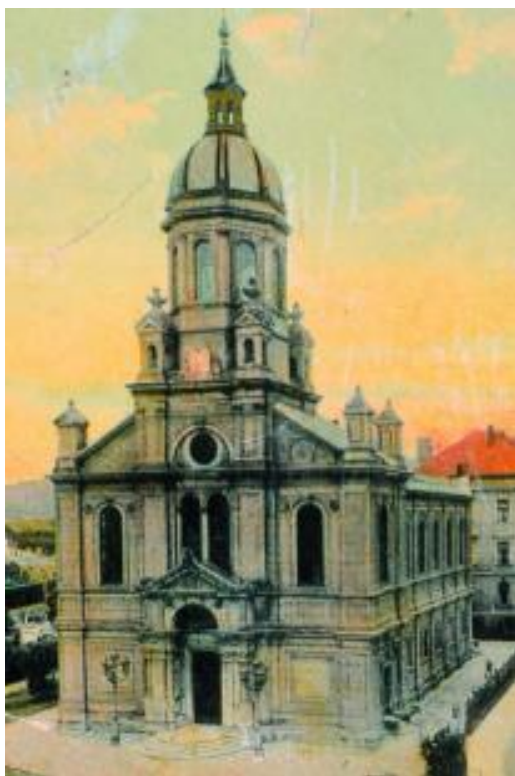
V roce 1863 byl v Liberci založen židovský náboženský spolek a v roce 1877 židovská náboženská obec. Modlitebna s 208 sedadly byla přemístěna do dnešní Frýdlantské ulice č.11. V letech 1887 - 89 byla v ulici Na Skřivanech (v dnešní Rumjancevově ulici) postavena synagoga, vypálená nacisty v roce 1938.

V roce 1930 bylo v Liberci registrováno 1392 osob židovského původu. Do života liberecké židovské komunity však osudově zasáhla druhá světová válka, řada jejích členů zahynula v ghettech a vyhlazovacích táborech. Po válce bylo sice v Liberci evidováno 1211 Židů, z toho však pouze 37 starousedlíků, kteří přežili koncentrační tábory, a 182 zahraničních vojáků. Početná židovská komunita Liberecka byla rozbita holocaustem, a tak v současnosti Židovská obec Liberec spravuje velké území od Jablonce až k Varnsdorfu a členy má kromě Liberce i v Českém Dubu, Jablonném v

Podještědí, Rumburku, Varnsdorfu, Jablonci nad Nisou a Smržovce. V této oblasti se také nachází celá řada zajímavých míst spojených s životem židovské komunity, poblíž je také z hlediska židovské historie neméně zajímavý Turnov.

4.2.2 První liberecká synagoga

V polovině osmdesátých let devatenáctého století se členové židovské náboženské obce rozhodli zřídit si v Liberci svůj vlastní chrám. Nová synagoga byla postavena v ulici Na Skřivanech (dnešní Rumjancevova ulice) podle návrhu vysokoškolského profesora a dvorního rady Karla Königa z Vídně v letech 1887 - 89. Stavbu realizovala liberecká firma Sacher a Gärtner v neorenesančním stylu. Dne 24. září 1889 byl svatostánek za přítomnosti radních, vojska a jak evangelických, tak i katolických církevních hodnostářů slavnostně zasvěcen.

Obr.15 – původní synagoga v Liberci

Synagoga měla z urbanistického hlediska vynikající umístění. Uzavírala průhled od radnice na sever a tvořila zároveň výraznou dominantu v panoramatických pohledech z údolí Jizerského potoka. Architektonicky byla zdůrazněna přední rozšířená

část synagogy, nad níž se zvedala osmiboká věž, zakončená na vrcholu bání s lucernou. Hlavní sál měl délku 29,75 m, šířku 15,9 m a jeho výška byla 14 m. Tento hlavní sál byl určen pro 340 mužských členů obce. Naproti vstupu stála na vyvýšeném místě archa úmluvy a kazatelna. V patře se nacházel kromě galerie pro ženy také chór s varhanami a zasedací místnost. Varhany vyrobila firma bratří Riegerů z Krnova podle plánů hudebního ředitele Gustava Albrechta ze Žitavy.

Rabíni:

1869 - 1891	Salomon Pollak (nar. 1811 v Leipniku, zemřel roku 1895 v Liberci)
1889 - 1891	Dr. Adolf Poznanski (nar. v Rusku, později rabín v Plzni a učitel náboženství ve Vídni, zemřel v roce 1892)
od r. 1892	Dr. Emil Hoffman (nar. 23. 7. 1867 v Kecskemétu - Maďarsko. Rabínu Emilu Hoffmanovi se podařilo v r. 1939 emigrovat do Palestiny, kde se usadil v Tel Avivu. Zemřel 5. 8. 1956 (28. av 5716) v Tel Avivu a je pohřben na tamějším hřbitově Nachalat Jicchak (hrob 2-9-1-1).

Osud liberecké synagogy byl zpečetěn za Křišťálové noci v roce 1938, kdy byla nacisty vypálena.

4.2.3 Stavba smíření

Na jejím místě bylo později zřízeno parkoviště a v současnosti je zde postavena nová modlitebna, která je citlivě zakomponována do budovy nové liberecké knihovny - Stavby smíření. Tato modlitebna, též nazývaná synagoga, byla slavnostně otevřena dne 9. listopadu roku 2000, tedy symbolicky při 62. výročí jejího vypálení. Tohoto mimořádného aktu se zúčastnili významní představitelé politického, kulturního a duchovního života. Od této doby ji navštívilo také mnoho významných hostů, jako např. bývalý prezident republiky, pan Václav Havel a jiní. Nyní slouží tento objekt k pořádání pravidelných pátečních modliteb k zahájení sabatu, ale i k jiným kulturním akcím, jako jsou různé výstavy obrazů a fotografií, vernisáže k nim, přednášky a oslavy různých

náboženských svátků, ale i jiným radostným událostem a setkáním. Pravidelně se zde konají "Dny otevřených dveří" (středy), kdy je objekt od 14 do 18 hodin přístupný široké veřejnosti. Tato nová modlitebna má trojúhelníkový půdorys, což symbolicky připomíná část Davidovy hvězdy a není to klasická synagoga, jak ji známe z minulosti. Jedná se o moderně pojatou budovu, první stavbou tohoto druhu ve střední Evropě postavenou po 2. světové válce. Nabízí se otázka, proč se tato stavba jmenuje modlitebna a ne synagoga? Vzhledem k tomu, že v současnosti nemá zdejší židovská obec svého rabína, tak to není synagoga. I přesto se od doby jejího otevření opět vžil název synagoga, který blíže vyjadřuje charakter této stavby.

Obr.16 – moderní styl budovy

Čím je tato synagoga mimořádná? Kromě svého moderního pojetí a jejího spolufinancování národem, který ji zničil, je zde umístěna tóra, která se zachovala ze synagogy původní. Je opálена ohněm a značně zničená, ale výmluvně charakterizuje dobu jejího zničení. Dále se zde nachází symbolická „zeď nářků“, která je postavena z

kamenů, jež sloužily jako základy synagogy původní. Jako stálá expozice jsou zde vystaveny plány a obrázky tohoto původního svatostánku.

Obr.17 – interiér Liberecké synagogy

Závěr

V současné době židovským bohoslužbám slouží pouze Staronová, Vysoká, Španělská a Jubilejní synagoga v Praze, synagogy v Děčíně, Plzni a nově postavená synagoga v Liberci. Křesťanským církvím slouží dalších 25 synagog. Řada synagog byla opravena a je využívána jako regionální židovská muzea (Ledeč nad Sázavou, Městec) nebo městská muzea, některé jsou využívány jako knihovna (Kradec Králové), archiv (Louny), informační centrum (Kdyně), škola (Velvary), umělecký ateliér (Stránčice), kulturní dům (Dobříš). Řada synagog byla přestavěna k obytným účelům (Klučnice), jsou využity jako požární zbrojnice (Chlumec nad Cidlinou), obchody (Bílenice), obecní úřady (Dražkov), tělocvičny a sokolovny (Klatovy), domov mládeže (Stříbro), ale dokonce i továrny či dílny, stodoly a skladiště.

Na počátku 20. stol. stávalo v Čechách 300 synagog. Některé, zejména venkovské, byly opuštěny od druhé poloviny 19. stol. Do vypuknutí druhé světové války bylo zbořeno 27 synagog, v letech 1938-1945 bylo zničeno nacisty (Sokolov, Karlovy Vary), případně bombardováním (Mirovice, Praha-Vinohrady) 36 synagog. Po osvobození většina z nich zůstala opuštěná, mezi lety 1945-1989 bylo zbořeno 79 synagog při přestavbách měst, budování nových komunikací a stavbách přehrad. Do dnešních dnů se dochovalo 170 synagog, z toho památkově chráněno je jich 52.

Seznam použitých zdrojů

1. Použitá literatura

1. :
2. ., .:
3. .:
4. .:
5. ., .:
6. .:
7. .:
8. ,...:
9. ,,: – ,
10. ...:
11. ,,::
12. .:
13. .:
14. .:ě
15. -
16. -
17. .:
18. .:ch
19. .:
20. .:
21. ,
- 22.
23. ,...:
24. ,,::
25. ,...:
- 26.
27. .:e
28. ,

1. 2. *Slovníky a encyklopedie*

2. „:

1. 3. *Elektronické dokumenty* domovská stránka Židovské obce v Praze

2. domovská stránka Židovské obce v Liberci

3. domovská stránka Židovské obce v Plzni

4. internetová encyklopedie Wiki (různé odkazy)

Seznam příloh – obrázků v textu

Obr.1 – průčelí Staronové synagogy.....str 20

Obr.2 – interiér synagogy.....str 22

Obr.3 – pult pro předčítání Tóry.....str 23

Obr.4 – výzdoba Staronové synagogystr 24

Obr.5 – oddělená ženská loď.....str 25

Obr.6 – výzdoba během jarního svátku	str 27
Obr.7 – Pinkasova synagoga	str 29
Obr.8 – jména obětí nacizmu.....	str 32
Obr.9 – průčelí Španělské synagogy.....	str 35
Obr.10 – interiér, pohled na východní část.....	str 36
Obr.11 – umístění v řadové zástavbě Jeruzalémské ulice.....	str 38
Obr.12 – interiér, ženská galerie.....	str 39
Obr.13 – průčelí Velké synagogy.....	str 41
Obr.14 – detail štítu se šesticípou hvězdou.....	str 43
Obr.15 – původní synagoga v Liberci.....	str 47
Obr.16 – moderní styl budovy.....	str 49
Obr.17 – interiér Liberecké synagogy.....	str 50